

pravljice, v katerih rešitelj duš, ki služi peklu, ni svetnik: Čajkanovič I, št. 43, *Besmrtni starac* (iz Vojniča pri Karlovcu) in inačice, navedene n. d., str. 515—6 k št. 42—3, pa tudi pri Bolteju-Polivki, AKHM II (1915), 423—6, največ slovanskih.

Motivni niz službe v peklu in rešitve duš iz pekla je že srednjeveški; v posebni obliki je prišel že v starofrancoski fablel »*Saint Pierre et le jongleur*«: sv. Peter od igrač, ki v peklu služi, duše priigra (Montaignon-Raybaud, *Recueil des fabliaux* V, št. 117, Bolte-Polivka II, 189). Od hudiča pa priigra duše junak v nekaterih inačicah pravljice o »*Veselem bratcu*« (Bolte-Polivka II, št. 82, str. 164—5, 179—82 passim).

Z rezijansko inačico *Godca pred peklom* se je zlepile kaka inačica toliminske pesmi o *Sv. Antonu in hudobcu*. Obema pesmima je mimo drugega skupen tudi motiv grehov, ki jih šteje ljudstvo za naglavne; prim. zlasti »*krivo vagala*« v brinjski inačici (očetovi grehi!) in »*krivo prisegla*« v brinjski in istrski (grehi bratov). Srečni konec je rezijanska posebnost.

Slovensko-kajkavske bajke o Rojenicah-Sojenicah

Ivan Grafenauer

Eden poglavitnih virov za spoznavanje predkrščanskega verstva naših prednikov so narodne bajke, t. j. narodne povestice z bajeslovnimi osebami in dogodbami. Za kritiko tega vira pa se raziskovalci praslovanskega in praslovenskega bajeslovja doslej niso preveč potrudili.

Bajke štejejo raziskovalci narodnih pravljic in pripovedk nekaj med pravljice, nekaj med pripovedke; med pripovedkami in pravljicami pa so ugotovili glede notranjega in oblikovnega značaja močne razločke.¹ Bistveni razloček je 1. glede razmerja do resničnega sveta: pripovedka hoče podajati resnico, pravljica hoče z izmišljenimi zgodbami zabavati. Iz tega sledi še nekaj drugih razločkov: 2. glede razmerja do nadnaravnega sveta: v pripovedki se kažejo nadnaravni dogodki kot nekaj izrednega, kot čudeži, ki kar vznemirljivo posegajo v resnični svet, pravljica pa v čudežnem svetu živi in se zato za resnični svet sploh ne meni, čudežni dogodki so ji kakor vse drugo zgolj igra domišljije in so v njenem svetu kar nekaj navadnega; 3. glede svetovnega naziranja: v pripovedki veljajo večni zakoni npravnega svetovnega reda; vsaki krivdi sledi zato kazen in ta zadene pogosto tudi človeka, ki nam je pri srcu, sklep je neredko tragičen; v pravljici zadene kazen le ljudi, ki so do kraja hudobni, in se te kazni le veselimo, prebrisani sleparji, tatovi i. pod. pa jo srečno uneso, često zakrije ugoden

¹ Bolte-Polivka, Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm (cit. Bolte-Polivka) IV (1930), 36—8; Iv. Grafenauer v Narodopisju Slovencev II (v tisku, založba Klas).

uspeh celo očitno obsodbe vredna dejanja njenih junakov;² 4. glede sloga: pripovedovanje v pripovedkah je preprosto, nekako trezno, stvarno, v pravljicah živahno, pisano, umetno razpredeno.³

Glede bajk se glasi prvi, bistveni razloček določneje: bajke-pripovedke, t. j. prave stare bajke, predstavljajo versko izročilo naših prednikov, izhajajo še iz časov, ko so ti v svoja Višja bitja (V. b.) še verovali, tudi v dogodbe, ki so se o njih pripovedovale; bajkam-pravljicam, t. j. pravljicam z bajeslovnimi osebami, so bajeslovna Višja bitja le še pravljíčne osebe, ki v njihovo resničnost ne verujejo več; tudi zgodbe, v katerih nastopajo, so le zabavna igra domišljije.⁴

Samo bajke - pripovedke morejo biti potemtakem raziskovalcem prvi vir za staro verstvo, bajčne pravljíce pa samo v toliko, v kolikor so v njih uporabljeni motivi iz pravih starih bajk; to pa je treba za vsako besedilo posebej dokazati.

Res pa je, da v določenih primerih ni vedno lahko spoznati, ali gre za pripovedko ali za pravljíco. Kar je bilo starim pripovedka, ki so v njeno resničnost verovali, je poznim vnukom često že pravljíca in to je moralo vplivati sčasoma tudi na slog; predvsem v pripovedkah v nevezani besedi, kajti pesemska oblika, baladna, legendarna, je mnogo trdnejša. Pravljíce so se v novejši dobi kručile in krčile, zlasti pri nas, ko je s spremenjenimi družbenimi razmerami pripovedniška izurjenost in spominska zvestost neredko močno opešala in se je pravljíčni slog zelo približal preprostemu slogu pripovedk. Zato je treba pri uporabi narodnih povestic za preučevanje starega slovanskega in slovenskega verstva preudarnosti in razsodnosti.

Presoja omogočajo izsledki sodobnega primerjalnega raziskovanja pravljíc, ki zasleduje pravljíčne motive, obrazce, tipe in, kolikor mogoče, tudi njihovo razširjenost po svetu in v vseh časih, in izsledki kulturnozgodovinskega narodoslovja, ki je zbralo množico pristnih verskih izročil, pa tudi pravljíc iz etnoloških kultur vsega sveta ter jih v prostoru razporedila v kulturne kroge, časovno v kulturne plasti. Kot vir za versko zgodovino, za resnično bajeslovje, se more uporabljati samo to, kar se po primerjalnem gradivu obeh znanstvenih strok izkaže kot pristno versko izročilo, kot bajka-pripovedka; kar pa to primerjalno

² *Steparji*: Bolte-Polívka II (1915), št. 61 Das Bürle, št. 110 Der Jud im Dorn; slov. inačice str. 498. — *Obsodbe vredna dejanja*: Bolte-Polívka II, št. 111 Der gelernte Jäger; srbske-hrvatske inačice str. 504.

³ Grimmo v razloček, da se pripovedke godé v določenih krajih, pravljíce pa da krajev sploh ne imenujejo, ne drži. Prav najstarejše bajčne pripovedke, kosmološke bajke n. pr., krajev ne imenujejo (a so tudi izjeme); vzhodne pravljíce pa se godé redoma v določenih krajih, celo čas se imenuje in zgodovinske osebe; tako tudi v mnogih balkanskih pravljicah, izjemoma celo v srednjeevropskih.

⁴ Take bajke so n. pr. že mornariške pravljíce, ki jih pripoveduje Odiseus pri Fajakih (Od. IX—XII).

gradivo označuje kot pravljico, se sme upoštevati le toliko, kolikor je v njej zaslediti motivov in motivnih obrazcev iz pristnih verskih izročil. Gradivo, ki se po dosedanjih raziskovanjih še ne more opredeliti, se sme pritegniti samo s potrebnimi pridržki.

To velja seveda tudi za pravljice in pripovedke o Rojenicah-Sojenicah. V tipični obliki — troje Rojenic različne naravi določi rojenčevo usodo takoj po rojstvu — so razširjene najbolj in v najrazličnejših obrazcih med Slovenci in Kajkavci. O Suđenicah, Usudah, Naručnicah, Narečnicah, Orisnicah, Ermenkah govore pa tudi druge balkanskoslovenske pripovedke in pravljice, grške govore o Mojrah, češke o Sudičkah, a obrazci so manj številni, inačice, zlasti tipične, so redkejše. Pri drugih narodih so to Vile (Feen, Feés), usodne sestre i. pod.⁵

Predstava o Rojenicah-Sojenicah je sicer nedvomno bajeslovna, dokazana je razen v slovanskem bajeslovju⁶ tudi v starogrškem in staronordijskem (Mojre, Norne); povestice, ki se o njih pripovedujejo, pa so po večini pravljice, kakšna je tudi po izvoru zgodovinska pripovedka.

Tipična pravljичna novela, ki prvotno z usodo in s prerokbami, s Sojenicami, ni imela čisto nič skupnega, je prva Valjavčeva »Pripovedka od Rojenic iliti Sujenic«,⁷ v kateri določijo Sojenice novorojencu, da se bo moral do določenega časa oženiti s hčerko vilinskega kralja, sicer ga same ubijejo. Zgodba obsega drugi del pravljичnega tipa, v najraznovrstnejših oblikah na široko znanega, v katerem vilinska žena človeškemu možu uide, ker je slabo skrnil njeno vilinsko (ptičjo) obleko, ker je rekel ali povedal, česar bi ne bil smel, i. pod. Za tem sledi iskanje žene, vpraševanje in pomoč pri Mesecu, Soncu, Zvezdah, pri Burji, Vetru, Oblaku i. pod.; ko ženo spet najde, je treba pogosto še magičnega bega (magične ovire zasledovalcem ali skrivanje

⁵ Pregled literature in poglavitnih inačic nudi Bolte-Polívka I (1913), 439—40 (k št. 50 Dornröschen); krajše, a z upoštevanjem slovenske literature in nekaterih inačic: Prijatelj-Polívka, Jurčičevih Zbranih spisov I zvezek (1919), 486—7 (k Jurčičevemu zapisku »O Rojenicah«, str. 35—6.

⁶ O »Rodu« in »Roždanica« reksl. virov gl. Gr. Krek, Einteilung² (1887) 384¹, Miklošič, Lex. Paleoslov. s. v. roždanica (tudi tu str. 47 ss.). — Narodopisne starine o veri v Rojenice-Sojenice obravnava dr. Jos. Mal, Slovenske mitološke starine, GMS XXI (1940), 18—20; pripomniti je le, da je etimološka zveza med reksl. roždanico-rožanico in belokranjskim imenom Rožanec nemogoča; kajti steksl. roždanica, reksl. rožanica (tudi roženica) bi se glasila pri Slovencih in Kajkavcih rojanica (rojenica). Domnevi o češčenju Rojenic v rožanškem mitreju Judovlju odpade s tem opora; ni pa dvomiti o zvezi med cerkvico sv. Jurja nad Judovljem in poganskimi spomini, zvezanimi s staroveškim mitrejem, med Mithrom, ubijalcem prabika, in sv. Jurijem, ubijalcem zmaja.

⁷ Valjavc² (= Narodne pripovjesti u Varaždinu i okolici sakupio, 2. izd. [1890], Pripovedke od Rojenic iliti Sujenic), št. 1, str. 76—80; prim. Friedr. Krauß (Sagen u. Märchen der Südslaven II [1884]), št. 105 iz Bosne (več o tej inačici spodaj str. 45, op. 44).

v podobi naravnih predmetov).⁸ Precej je tudi obrazcev z zamenjanimi vlogami: žena išče moža, ker so mu živalsko kožo sežgali in je izginil; na poti žena ponosi troje železnih čevljev, porabi železno palico i. pod.⁹

Tudi Valjavčeva pravljica o »Rojenicah in Cigančku« iz Zamladinca¹⁰ je čisto navadna pravljíčna novela. Ta Cigan, ki mu Sojenice odsodijo, »da bu tri dni kralj a četrti dan da bu obešen« (n. d., 68), ni nihče drug kakor izdajalski dvorjan, ki v pravljíci o »Zmagovalcu nad zmajem«¹¹ resničnega zmagalca spečega ubije in rešeno kraljično prisili, da ga ne izda, ko jo sam kot zmagalec in rešitelj pripelje k očetu kralju, da postane po kraljevi obljubi njen ženin, pa mu naposled le spodleti; hkrati je tudi zahrbtni junakov sovražnik v pravljíci o »Nezvesti sestri« (materi, nevesti),¹² ki sestro (mater, nevesto), svojo ljubico, pregovori, da mu pomaga proti junaku v njegovo pogubo, pa se obema poskus ponesreči. Oba pravljíčna obrazca sta tudi sicer pogosto združena. Tu sta povezana tako, da mladi junak s sestro zbeži zdoma, kjer jima mačeha ne dá živeti; z dobroto si pridobi zveri, ki gredo z njim in mu pomagajo, ko ga hoče Cigan, razbojniški glavar, s sestrično pomočjo ubiti; pomagajo mu tudi v boju z zmajem, ki je prišel po kraljično; ko ga Cigan obglavi, mu sestavijo telo in ga z živo vodo spet ožive, ga spremljajo v kraljevo mesto in mu odpro pot v kraljevi grad, da more z zmajevimi jeziki dokazati, kdo je pravi zmagalec in kraljičin rešitelj. Tako postane mladi kralj in kraljičin mož. Cigan pa mora — po prerokbi — po treh dneh kraljevanja četrti dan na vislice. — Tudi slog je pravljíčno živahen in razgiban.

Prava povestica o usodi je že po izvoru obrazec »Rojenice prerokujejo, da bo deček očeta in mater ubil« (Kelemina, št. 205),¹³ pri nas najbolj razširjena pravljíca o Rojenicah, znana tudi Kajkavcem: Ko sin za odsodbo Rojenic, vzrok materine žalosti, zve, gre na tuje, »v deveto deželo«. Tam se oženi in živi v srečnem zakonu. Na lovu pa mu nekoč hudobec pove (trikrat, vselej v drugačni podobi), da doma tujec pri njegovi ženi spi. Pohiti domov, v svoji postelji najde moža in ženo in ju ubije. Tedaj prihiti njegova žena s sporočilom, da sta prišla njegov oče in mati na obisk. On pa jih je ubil.

⁸ Bolte-Polívká III (1918), št. 193, Čajkanović (Srp. nar. prip. I, Srp. Etnogr. Zbornik SKA XLI [1927]), št. 40 in str. 514, »1001 noč«: Draguljar Hasan iz Basre; — Bolte-Polívká II, št. 92, »1001 noč«: Asem in kraljica duhov.

⁹ Bolte-Polívká II, št. 88, kjer so (str. 88) navedeni še drugi obrazci.

¹⁰ Valjavec, Narodne stvari ... I. O sudjenicah i rojenicah, a) Iz Zamladinca pod Kalnikom, št. 4, SG 1866, 67—70, 108—12, 147—8.

¹¹ Bolte-Polívká I, št. 60, slovanske inačice str. 539—41, 549, 550.

¹² Bolte-Polívká I, št. 60, str. 551—3, slov. inačice 552—3.

¹³ Kelemina, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva (1930), 396 k št. 205, navaja 5 inačic v nevezani besedi, eno prepesnitev in eno narodno pesem (SNP I, št. 608); dodaj še: Breznikovo ihansko inačico nar. pesmi, Glonar, Stare žalostne (SZ), 174; Valjavec², št. 8, str. 89—90.

Skoraj v vseh inačicah je zgodba prenesena na apostola sv. Matija »z žatlako«, v SNP I, št. 608 na evangelista sv. Luka. Zaradi zidanja »rimskega mostu« na koncu dveh inačic,¹⁴ »ki je seveda mavrica«, misli Kelemina, da je stopil sv. Matija na mesto Peruna, ubijalca zmaja-viharnega oblaka (str. 25). V resnici pa ta »bajka« ni nič drugega kakor starogrška pripovedka o Ojdipu; Valjavčeva kajkavska inačica je ohranila še star spomin: mladi mož tu ni sv. Matija, ampak kraljev sin.¹⁵ Iz pripovedke je odpadlo drugo prerokovanje, da bo mater za ženo vzel — ostal je samo nejasen spomin v hudobčevem lažnivem sporočilu o ženinem prešuštvu — zato pa se je motiv prvega prerokovanja, da bo očeta ubil, raztegnil tudi na mater. Snov so nam posredovali pač balkanski staroselci romansko-vlaškega rodu, po vsej verjetnosti že v legendarni obliki.

Vsa Ojdipova zgodba z obema prerokbama in njuno izpolnitvijo se je neposredno po stari pripovedki najprej prenesla na apostola-izdajalca, Judeža; po vsej verjetnosti že zgodaj in na bizantskih tleh, dasiprav se je ohranila najstarejša povestica v Italiji in je šele iz 13. stoletja.¹⁶ Prav podobno je zgrajena tudi ruska legenda o sv. Andreju; dodan ji je nov sklep: po hudi pokori v temnici

¹⁴ Fr. Peterlin, Novice 1864, 178 (malo drugače Iv. Šašelj, Bisernice II, 233). *Rimski most* (Š; *maniški most*) — pač romarski most do božjepotne (meniške) cerkve — naj bi sv. Matija sezidal za pokoro, da bi se mu odpustil greh uboja. Hudobec pa mu ga sproti vsako noč podre; po višjem navdihu se pogodi z njim, da mu zapadejo prvi trije romarji, ki pojdejo čez most. Ko je most dozidan, pa pošlje Matija čezenj tri psičke, za romarje opravljene. — Ta zaključek je iz legende (nar. pesmi) o sv. Wolfangu-Volbenku (Uhländ, št. 307, SNP I, št. 630).

¹⁵ Druga polovica Valjavčeve pravljice se od drugih inačic loči, ker je vanjo vložen motivni obrazec o »Sv. Andreju drugič rojenem« (SNP I, št. 582; Valjavčeva kajkavska inačica: Krauß II, št. 55; Čajkanović, št. 166 z lit. str. 545). Besedilo, ki je za nas važno, se glasi (Valjavec², 89—90):

Gda je vre sin odrasel, pital je mater, zakaj se plače. Ona mu pove da bude svoje starše zaklal. Onda sin yeli: a ja, ja ne bum, ne bum zaklal jih. Onda misli, misli kak ne bi on stareše zaklal, pak ide z doma, pak dojde vu jednu šumu da se tam vužge da ne bu onda moral zaklati stareše. Zakuri si drva pak se rezkuraži pak skoči v ogen i onda je tam zgorel; ali srce je ostalo čisto celo i ono je jako dišalo. Onda je išla jen put jedna bogata či onud pak je išla glet to srce i, kak je podehnula, mam je onoga istoga sina porodila. Onda on isti sin je pak rasel i bil je jako spameten, pak je štel iti jen put dimo starešem svojem prvešem. I došel je i tam je živel. Onda jen put na večer (str. 90) gda je išel nekam z doma, bilo mu je rečeno da mu doma kradu. On brže bole dimo pak zeme sablu doli stene pak počne cepati ž njum po posteli gde je njegov prveši otec to je kral i kralica, mati prveša, ležala, i tak je ih scepal i vmoril. Kaj god mu je bilo sujeno ono je i včinił.

¹⁶ D'Ancona, La leggenda di Vergogna e la leggenda di Giuda, Bologna (1869); Creizenach, Judas Ischariot in Legende und Sage des MA, Beiträge II, 177—207; cit. G. Ehrismann, GDL (Geschichte der dt. Literatur bis zum Ausgang des MA) II, 2 (1927), 189. O vsej Ojdipovi-Gregorijevi legendi: Ehrismann, GDL II, 2, 186—91, poglavitna literatura: n. d., 1884; Prijatelj-Polivka, 488 (ob Jurčičevem zapisu »O sv. Gregorju«).

— ključ do nje najdejo v ribjem truplu — postane Andrej škof na Kreti (prvi osnutek legende o sv. Gregorju).¹⁷ Tudi ta priredba je nastala, kakor kaže sklep, na grških tleh, na Rusko je prišla po knjigi. Pa je prišla, kakor priča Valjavčeva inačica naše pravljice, po neknjižni poti tudi k balkanskim Slovanom in k nam: vložena je vanjo zgodba o »Sv. Andreju drugič rojenem« (gl. op. 15). To je legenda o snédnem apostolu sv. Andreju, ki na kvatrní post na poti čez vinograd skrivaj grozdje zoblje, pa se mora za pokoro po Jezusovem nalogu drugič roditi in se zato sam sežge, da postane po drugem rojstvu spet apostol (SNP I, št. 582); osnovana je po starem tipu (ne najstarejšem) legende o »Spokorjenem grešniku«, morilcu svojih staršev i. dr., v katerem se skesani grešnik za pokoro sam sežge ali sežgati da. Tu stoji zdaj na napačnem mestu, pred zgodbo o očetovem in materinem uboju, in zgodba o uboju je zato skažena. Prvotno je legenda o »Spokorjenem grešniku« ojdipovsko zgodbo zaključevala; zamenila je drugo pokoro, ki se je z njo sv. Andrej iz morilca svojih staršev preobrazil v apostola sv. Andreja in škofa na Kreti. Tudi ojdipovska zgodba Valjavčeve inačice je potemtakem prvotno pripovedovala o sv. Andreju apostolu.¹⁸ Pozneje je sv. Andreja zaradi »žatlake« nadomestil sv. Matija apostol in to v obeh pravljicnih legendah, v ojdipovski z Rojenicami in v spokorniški o Velikem grešniku, le da se je v tej svetniški pridevek izgu-

¹⁷ Ehrismann, GDL II, 2, 189; Seelisch, Zeitschr. d. dt. Phil. XIX, 416 ss.

¹⁸ O pesmi »Spokorjeni grešnik«, ponarodelem starem krščanskem pridižnem zgledu (s pokoro, da negiben pri zapuščeni cerkvi kleči in čaka, da mu v smrti uri Jezus sam grehe odpusti in ga v obeh podobah obhaja, nato pa zleti njegova duša v nebo), in o daljnem razvoju tega pridižnega zgleda in narodnega izročila gl. Iv. Grafenauer, Irsko-anglosaška misijonska metoda in slovensko pismensko in ustno slovstvo, Zbornik Zimske pomoči 1944, 372—5; o obrazcu, v katerem se spokornik za pokoro sam sežge gl. str. 373. — Legenda o »Sv. Andreju drugič rojenem« obsega v svojem jedru zgodbo o »Spokorjenem grešniku«, ki se za pokoro sežge. Dodan pa ji je nov začetek: umor se je zamenil s pregreškom snedenosti iz pravljice o »Snedenem apostolu«; prvotno je bil to Judež Iškarijot, pozneje menih (cksl. prireditev iz 11./12. stol.), pop, star vojščak i. pod. (Kubin-Polívka, Povídy kladské II [1910], 102—6, Bolte-Polívka II, št. 81, pos. 154, 153). Na koncu pa se je dodal nov sklep: motivni obrazec preroda iz azijske pravljice o Lobanji« (Mich. Dragomanov, Slavjanskija skazanija za roždenijeto na Konstantina Velikij, Sbornik za nar. umotvorenija, Sofija, II—III [1890] = Rozvidky pro ukrajín. slovesnist i pišmenstvo III [1906]; več o tem v sestavku »Slov. nar. pesništvo« v Narodopisju Slovencev II, ki je v tisku, založba Klas). Kakor kaže Valjavčeva inačica naše pravljice, se je dodal »Spokorjenemu grešniku«, morilcu staršev, najprej sklep o prerodu in hkrati ime sv. Andreja, oboje v zvezi z legendo o Ojdipu-sv. Andreju. Motiv umora pa se je z motivom snedenosti zamenil šele, ko se je ta sklep ojdipovske pravljice osamosvojil. Ojdipovska zgodba in zgodba o snedavem apostolu sta bili že od vsega začetka v nekaki zunanji zvezi: obe sta pripovedovali prvotno o Judežu, ni čuda, da ga je pozneje v obeh zamenil isti sveti apostol.

bil, v prvi pa ohranil: »*Spokorjeni grešnik*« (gl. op. 18) se imenuje pri vseh Slovanih pogosto Matija, Mataj, Madej, neredko tudi drugod, pri Nemcih Matthies, pri Angležih Mathew (Bolte-Polívk a III, 465).

Za križarskih vojska je prišla tudi nova, s sv. Andrejem že legendarno oblikovana prireditev ojdipovske pripovedke na zahod, v Italijo in Francijo in to še pred sredino 12. stoletja. V Italiji se je prenesla na sv. Albana (ohr. iz 12. stol., Rim),¹⁹ na Vergogna (v Italiji),²⁰ v Franciji pa na sv. papeža Gregorja.²¹ Medtem ko je slovensko-kajkavska pravljica iz celotnega ojdipovskega izročila odpahnila krvoskrunski motivni obrazec, a pridržala motiv prerokovanja, motiv očetomora pa podvojila, so zahodne prireditve — pod vplivom svojega kulturnega in moralnega okolja²² — storile ravno nasprotno: odpahnile so motivni obrazec očetomora, motiv prerokovanja pa nadomestile z drugim, še hujšim, t. j. zavednim krvoskrunstvom: deček je sad krvoskrunske zveze med bratom in sestro (Albanus: med očetom in hčerjo) in se ga zato z izpostavitvijo iznebita; ni torej treba, kakor v grški pripovedki, prerokbe, da se to zgodi in s tem sinova ženitev z materjo omogoči. Dodan je motiv pokore in posvetitve, kakor pri sv. Andreju. Gregorjeva legenda se je v Franciji izoblikovala okoli sredine 12. stoletja (Ehrismann, n. d., 190), v zadnji tretjini je nastala že pripovedna pesnitev *Vie du pape Grégoire* (n. d., 186); po tej je naša legenda pot ne le na Nemško (Hartmann v. Aue, Grégorjus oder Der guote sündære, 1195—7) in Anglijo (pesem iz zač. 13. stol.), ampak po »*Gesta Romanorum*« (ok. 1320), c. 244, po vsej Evropi in preko njenih mej, tudi v srbsko narodno pesem (*Nahod Simeon*; n. d., 188—9) in v našo pravljico (Jurčičev zapis »*O sv. Gregorju*«, gl. op. 16, Valjavčeva prepesnitev »*Sv. Gregor*«, SG II, 33 s., Poezije [1899], 87—93, Ljubičev zapis iz Dobropolj, Ljudske pripovedke iz Dobropolj [1944], str. 63—6, *Papež Gregor*).

Tako je prišla ojdipovska pravljica dvakrat v naše narodno pesništvo, prvič pred križarskimi vojskami z vzhoda kot pravljica o rojenicah in sv. Andreju-Matiju, drugič v poznem srednjem veku kot legenda o sv. Gregorju. S tem znova potrjuje, kar so izpovedale že druge priče, da so do 12. stol. prihajale nove snovi v naše narodno pesništvo iz starokrščanskega izročila in z vzhoda, da so pa s križarskimi vojskami, z viteštvom in z novimi redovi od 12. stol. dalje začele prihajati predvsem z zahoda.²³

¹⁹ Ehrismann, GDL II, 1, 156—7.

²⁰ D'Ancona, n. d. (gl. op. 16); Ehrismann, GDL II, 189.

²¹ Ehrismann, GDL II, 2, § 28 (Hartmann, Grégorjus), 184—96.

²² Ehrismann, GDL II, 2, 190; lit. v op. 4 in 5.

²³ Več o tem: I v. Grafenauer, »Slov nar. pesništvo« v Narodopisju Slovencev II (v tisku).

Najznačilnejša poteza starogrške pripovedke o Ojdipu, pa tudi naše pravljice o Rojenicah in sv. Andreju-Matiju, je le-ta: prav zato, ker se hočejo vsi prizadeti prerokovani usodi po vsej sili izogniti (ne da bi se obrnili s prošnjo na Boga), jih usoda doleti, sicer bi jih niti ne mogla. Tragična in hkrati moralna krivda je torej v neveri, v odporu zoper božjo voljo, v tem torej, kar imenujejo vzhodni Slovenci *nezbožnost*,²⁴ stari Grki *asebeia*. Pobožni Sofokles ni brez vzroka v *Kralju Ojdipu* ostro označil Jokastino in Lajevo nezbožnost (Sof.-Sovre², IX, str. 71—2), posebej še Jokastino (XI, 80; XII, 81 ss.; XIV, 925), ki ji tudi Ojdipus časih pritrudi (XII, 81 s.; XIII, 87). Ta poteza je značilna skoraj za vse pravljice (pravljичne novele) o Rojenicah.

Tipično »usodnega« značaja je tudi obrazec »*Sojenice prisodijo novorojencu nevesto*« (Kelemina št. 112).²⁵ Pri Slovencih je skoraj tako razširjena kakor ojdipovski, pri Kajkavcih bolj, poznajo ga pa tudi Srbi in štokavski Hrvati, predvsem v obližju Kajkavcev, pa tudi južnomakedonski Bolgari. To so inačice po vsej Evropi in še dalje že od srednjega veka znanega pravljичnega tipa »*Varovanec usode*«,²⁶ prenesenega celo na različne zgodovinske osebe, Konstantina Velikega i. dr. Začilna je za ta obrazec dvojica motivnih nizov: *Kralj (car) ali drug imenitnik ali bogatin, ki po vedežu (pri nas po Rojenicah) izve, da bo siromakov novorojenec njegov zet, streže že rojencu po življenju; pa dobri ljudje ga najdejo in lepo vzgoje. Doraslega bodoči tast spet sreča in spozna, pa ga pošlje z Urijevim pismom na svoj dom; pismo pa mladeniču med spanjem zamenijo z drugim: prinašalca naj takoj s hčerjo poroče. V mnogih inačicah sledi še naloga, pri kateri naj bi zet poginil, pa jo srečno odnese, v pripravljeno jamo pa pade včasih tast ali njegov sin.*

V posebnem tipu inačice tega obrazca sta vlogi zamenjani:²⁷ imenitnik preganja namenjeno mu siromašno nevesto, pa jo naposled le dobi za ženo.

²⁴ Plet. I, 708: *nezbožnost* = brezbožnost, Caf; *nezbožen* = brezbožen, Mikl., LMS; Plet. II, 904: *zbožen* prekm., Caf = ubožen.

²⁵ Kelemina navaja (388) 4 slov. inačice in eno kajkavsko, ki jo imenuje nepopolno, pa je le obrazec drugačen; dodati je: (kajk.) Valjavec², št. 6—7, str. 87—9; Strohal, Hrv. nar. prip. II, št. 7 (iz Karlovca; nam. Sojenic berač); (srb.) Čajkanović, št. 85, 87 z op. (obe iz Petrinje ob Kolpi), prva z dodatno nalogo, druga kontaminirana z drugim obrazcem; isti, zbirka XIII št. 27, str. 483 (iz Sekurića, Levač) z dodatno nalogo, št. 196 z op. (Herceg. Zagorje) z dodatno nalogo; (jmaked.) Lavrov-Polivka, Lidové povídky jihomakedonské z rukopisů St. Verkovičevých, AVU Praha (1932), št. 20 (kontaminirana), št. 53.

²⁶ Bolte-Polivka I, št. 29, slovanske inačice str. 284—5, 287; Čajkanović, str. 528—9, Lavrov-Polivka, 499, V. Tille, Narodop. Věstnik čsl. XII (1917), Zeitschr. d. Ver. f. Volkskunde XXIX (1919), 22 ss.

²⁷ Valjavec, SG 1866, 149—50 (iz Varaždina); B. H., Istočnik XI (1897), 392 s.; Čajkanović, zbirka XIV, št. 2, str. 385 (iz Resnika).

Pravljíčna novela je tudi Valjavev slovenski zapis »Sojenice sodijo trojčkom« (Kelemina, št. 111); saj že po osnovi obsega vsaj dvoje zgodeb, o prvih dveh trojčkih, ki jima je usojeno, da utoneta, in o tretjem, ki naj bo obešen. O prvih dveh ne zvemo več, ko da utoneta, tretji trojček pa, ki ob tej priložnosti ne utone, šele med mrtvima ležeč od Rojenic zve, da naj bo obešen. Zato odide po svetu in usodi, ki bi mu bila doma pač prizanesla, zapade: prvič sicer, ko ga hudobni gospodar za smrt obtoži, se vislic reši, ker se izkaže, da je nedolžen, takoj nato pa ga kot konjskega tatu namesto pobeglega pravega kar brez sodbe med drevesi raztrgajo. — V Tomanovi okrušeni inačici²⁸ se pripoveduje samo o »Tistem, ki naj bo obešen«: oče mu nasvetuje, naj se uleže »kvatrní terek, kakor bi bil utonil, k vodi, memo ktere hodijo Rojenice« (pač z namenom, da bi zvedel, kako naj se usode reši). »Pridejo, fanta zagledajo in se čudijo, da bi bil fantič utonil, kateremu so drugo smrt prisodile.« Nadaljevanje je skaženo; skrotovičeni motivi pričajo le, da je bila zgodba novelistično zapletena.²⁹ — Pravljíca o »Tistem, ki naj bi bil obešen« je po Prijatelju-Polívku (487) »razširjena pri vseh narodih«.

Dosti je znan tudi obrazec »Rojenice sodijo dečku, da ga bo strela ubila« (Kelemina, št. 114):³⁰ Oče dá sinu, ki so mu Rojenice usodile, naj ga določeni dan strela ubije, sezidati kamnito podzemsko »lůknjo« (Vel. Nedelja), hram z devetimi oboki (Malavašič), kulo iz kamna in železa (Valjavec², št. 2), da bi se usodni dan vanjo zatekel. Sin pa, pobožno vzgojen, zaupa v božje varstvo in noče v tisto hišo, ampak gre po polju molit. Določeno uro strela raznese kamnito zatočišče v sončni prah. Sin se je rešil. — V tej obliki povestica seveda ni iz pradavnine, tudi brez krščanske vdanosti v božjo voljo ne: Prasllovani še niso poznali kamnitih hiš.

Vzorec podzemski »lůknji« iz kamna nahajamo, le z drugačnim prerokovanjem, kot osrednjo epizodo v arabski pravljíci o »Eno-okem kralju Agibu« (1001 noč). Draguljarju je napovedal zvezdogled, da njegovemu sinku preti določen čas po nekem vidnem dogodku, da ga kralj Agib usmrti. Zato dá na samotnem otoku sezidati podzemski grad in sina po napovedanem dogodku v njem skrije. Tik po-

²⁸ Kelemina navaja (388) samo Valjavevo inačico, SG 1866, 151—2 (od Velike Nedelje); dodati je okrušeno inačico dr. L. Tomana, Novice 1857, 399 (obsega samo zgodbo tretjega dečka).

²⁹ Nadaljevanje se glasi: »Ko so ga česale, so se zgovarjale tako: nam bi pač všel, ko bi vedel, da bi tole rožico vtergal. (Mislile so, da spi.) Pravijo, da so fanta odpeljale.«

³⁰ Kelemina (388) navaja tri inačice; pa Valjaveva iz N 1857, 191, ki jo označuje kot kranjsko, je Valjavev slov. povzetek kajkavske iz Nar. prip., št. 2, str. 81, ki je Kelemina ne navaja, a podaja spredaj (št. 114) njen nenatančni slovenski prevod. Inačice so torej: (slov.) Malavašič, N 1858, 294 (dolenjska?); (kajk.) Valjavec², št. 2, str. 81—2 (slov. povzetek N 1857, 191), Strohal II, št. 79 (Delnice).

prej pa je morje vrglo na isti otočič tudi kralja Agiba, ko se mu je bil čoln pogreznil; tako vidi, kako sužnji dečka pod zemljo spravijo, vhod spet zaspó in se odpeljejo. Dečka poišče in se z njim sprijazni. Prav zadnji dan nevarnega časa ga mladec prosi, naj mu poda s police nož; podnožnik pa se zamaje, kralj pade in nož, ki ga drži v rokah, se zasadi dečku v srce.

V obliki, ki še ni bila krščansko predelana, toda brez kamnite hiše, bi bila ta pravljica lahko praslovenska bajka: strela bi bila dečka ubila, čeprav bi bil ostal določeni dan doma v zemljanki, le na pol iz zemlje vzdignjeni. — Taka inačica se ni ohranila, a ni izključeno, da je bila.

Staroslovanske bajke bi mogli biti sami po sebi vsi tisti obrazci, v katerih Sojenice novorojencu usodijo, da bo zgodaj od bolezni umrl, da se bo utopil, obesil, da ga bo drevo ubilo, strela zadela, volk požrl, kača pičila. Značilno za vse te obrazce je to, da ne starši ne sin ničesar ne store, s čimer bi izpolnitev napovedi šele omogočili: usoda se izpolni kljub previdnosti, ne zaradi nje. Vendar ima le malokatera inačica tako preprosto obliko in vsebino, da bi bila taka starost verjetna.

Že kar od kraja je treba izločiti iz njih srbske inačice legendarizirane starogrške bajke o Alkesti,³¹ došle k Srbom pač že v krščanskem odelu iz grško-bizantske srede: v prvi³² se mladenič po napovedi ob svatbi obesi, nevesta pa mu podari od svojega življenja in sv. Sava ga oživi. V drugi³³ sestra v gozdu poslušá, kako Sojenice ljudožerke (Kere? Erinije? Lamije?) napovedo, da bo njenega brata po poroki pičila kača, skrita v sezutem čevlju; namesto njega pa se dá uklati sestra in sv. Sava pove zdravilni studenec, kjer ozdravi. — Izločiti je tudi obrazec »*Hči bo v šestnajstem letu od bolezni umrla*« (Krauss II, št. 132 po Valjavčevem rokopisu, iz Varaždina), ker je to samo uvod pravljичni legendi o »*žalujoči materi*« (Bolte-Polívka II, št. 109).

Izmed drugih inačic imata tako najpreprostejšo obliko, da bi jih smeli oceniti kot bajčni pripovedki, komaj dve inačici obrazca »*Dečka naj drevo ubije*«. ³⁴ V Valjavčevi je deček, ko je dorastel, »išel vu šumu pa se je na njega podrlo jeno drevo i ga na mestu zatuklo«.

³¹ Admetu, ki ga vsi zelo ljubijo, sporoči prijateljsko naklonjeni Apolon, da bo po določbi Usode v kratkem umrl, prizaneslo pa se mu bo, če namesto njega kdo drug iz proste volje odide s Thanatom (Smrtjo kot moškim V. b-jem), ko pride ponj. Noben njegovih prijateljev ali svojcev starcev tega noče, stori pa to njegova mlada žena Alkeste. Herakles pa, ki pride takoj po njeni smrti in ga Admet kljub temu prijazno pogosti, po hudem boju Thanata prisili, da jo živo vrne.

³² Čajkanović, zbirka XIII, št. 35, str. 484.

³³ Čajkanović, št. 86, opomnje z drugimi inačicami str. 529.

³⁴ Valjavec, SG 1866, 148 iz Varaždina; dr. L. Toman, N 1857, 399.

V T o m a n o v i je usodno drevo sicer že jablana, zgodba pa je preprosta: »Oče poseka drevo, fantiček skakljaje krog ostalega štebra se preberne in — ubije.« Morda se jima pridružuje še tretja, V a l j a v č e v a iz Stare Ceste pri Ljutomeru³⁵ z motivom »Deček naj utone«; izločiti bi bilo samo motiv, da Rojenice izreko neugodno sodbo, ker »toti lidje na Mikloševo predejo« (kvečemu iz 12. stol.).³⁶ Deček žene, »seden let star«, kobile na kopanje, [»oblečen v robačah, ktere so ble toti den (na Mikloševo) napredene«,] in se [v njih] utopi.

Druge inačice z motivom »Deček naj utone« so vse mlajše. Mlad posnetek starejših pravljic o vojaških beguncih in zapuščenih gradovih je varaždinska zgodba o »Sodarju, ki naj utone v mlaki«,³⁷ kar se mu po raznih prigodah pri vojaki, v ujetništvu in na begu res zgodi. Iz skupine inačic, v katerih »Deček umre pri zdencu«,³⁸ je tudi najkrajša in najpreprostejša inačica (III) kakor druge iz gosposkega okolja, v vseh na otroka zelo pazijo (I—III) po posebnih varuhinjah (I—II), »zdenec«, t. j. vodnjak na vlak, celo obzidajo (sicer imajo lesen obod) in z železnimi vrati zaklenejo (I); deček tudi le v najkrajši inačici res utone (naslonjen »na kopanju pri zdencu, vu koji je bilo malo vode«), v drugih sicer določeni čas umre, na vratih (I), pod obsekom (lesenim obodom, II), utone pa le ne. To pač ni več stara bajka. Po negosposki predhodnici te gosposke pravljice je prirejen pač tudi obrazec »Ministrant se utopi v kropilniku« (K e l e m i n a, Bajke in pripovedke slovenskega naroda, št. 110 I);³⁹ stara, morda še bajki podobna inačica je prevzela v dobi, ko krščanstvo še ni kaj globoko seglo v ljudsko dušo, zgolj zunanji krščanski motiv, a takšen, da se nam zdi skoraj bogokleten: dečkova usodna ura pride ravno, ko pri maši streže, »pak, gda je ministruval, stane se ide doli gde je bila blagoslovljena voda pak porine noter glavu i tak vumre ono isto vuro,

³⁵ Valjavec, SG 1866, 151 = Kelemina št. 110 (v knjižni slovenščini).

³⁶ V latinski Cerkvi se je šmiklavžev o češčenje razširilo šele po prenosu njegovih svetinj z vzhoda v Bari (1087). V drugih inačicah se govori večkrat o tem, da Sojenice prisodijo otroku nesrečno smrt, ker »ovi ljudi su jako skupi da niti ne voščiju na stol deti, da bi mogle (me Sujenice) se duže ovde zadržavati« — t. j. »barem kruha i vina i koju šniticu mesa, da dete je potlam srečneše« (Valjavec², št. 5, 86). — V starocestanski inačici omenjata kruh in vino, ki jih ni na mizi, prvi dve Rojenici.

³⁷ Valjavec, SG 1866, 148—9 (iz Varaždina, št. 6); nem. prevod po Valjavčevem rkp-u: Krauß II, št. 66. Krauß pravi (XXXVII) — po čigavi pomoti? — da je ta inačica iz Lotmerka (Ljutomera).

³⁸ I: Valjavec², št. 3, str. 83—5, slov. povzetek: N 1857, 191; II: Valjavec, SG 1866, 25—6 (Iz Zamladinca pod Kalnikom, št. 2); III: Valjavec², št. 5, str. 86—7.

³⁹ Kelemina omenja dva vira: Valjavec, Slov. čitanka V (Sketova!), str. 40; isti, Novice 1857, 191 (s Kranjskega). Oboji vir pa je ista Valjavčeva kajkavska inačica Nar. prip., št. 4, str. 85—6, prva je slov. prevod, druga Valjavčev povzetek (tedaj še nenatisnjenega zapisa).

koja mu je od Sojenic odsojena bila« (86). Prav v krščanskem smislu je predelana inačica »*Rojenice obsodijo dečka, da utone, angelsko češčenje ga obvaruje*«. ⁴⁰ vselej, ko zvoní k angelskemu češčenju, moli na spovednikovo naročilo to molitev do konca kleče; ko nese usodno uro meh žita v mlin, jo moli kleče tik pred brvjo; prav tedaj pa trhla brv trešči v globino »in glas iz burkanih vod pride: ‚Ura in čas je prišel, človeka pa ni.‘«

V enakem smislu je po krščansko predelan obrazec »*Rojenice sodijo dečku, da se bo obesil*« (Kelemina, št. 113): ⁴¹ ker se pa obeša »v božjem imenu« (Stepišnik), z izrekom »sveti križ božji« (Jurčič), se vrv ali trta vselej utrga, dokler usodna ura ne mine.

Že v mlajših srbskih in hrvatskih kontaminacijskih inačicah, ki smo jih doslej omenili, se je predstava o Sojenicah-Usudah s pravljicami vred bolj ali manj razkrojila: Sojenice so ljudožerke (Čajkanović, št. 86), Sojenice sta zamenjala Kristus in sv. Peter (Čajkanović, št. 85, enako 88), Sojenice se ne morejo zediniti in razsoditi mora Uris (Čajkanović, št. 87), namesto Sojenic odloča o usodi čas, ob katerem se otrok rodi (Čajkanović, št. 85, 88). ⁴² Popoln razkroj pa predstavljata inačici, ki se v prvi izmed njih ⁴³ kar sedem Sojenic sporeče, da se pričkajo »kakor stare babe«, pa jih kraljica Usud(ov) med freskom in gromom spomni, da so otrokovo usodo določile že ob rojstvu njegovega očeta (da mu bo 12 otrok umrlo, temu, trinajstemu, pa se bo dobro godilo), v drugi ⁴⁴ so Usude hčere kralja Rogača, deček pa, ki so mu usodile, da ob poroki umre, se oženi s četrto Rogačevo hčerjo (prim. Valjavec², št. 1; zg. op. 7), pa njenim sestram in materi uide z magičnim begom: to je bilo zadnjič, da so Usode komu ob rojstvu sodile, od tedaj so brez sledu izginile.

Inačice, ki smo jih razbrali (niso vse), so pokazale, da se nam bodo ob natančnejšem raziskovanju odkrile v pravilnejši podobi ne le naše bajke, ampak tudi pravljice: spoznali bomo, da naši predniki tujih pravljicnih tipov in obrazcev niso spre-

⁴⁰ J. M., Novice 1857, 178.

⁴¹ Inačicama, ki jih naziva Kelemina, Stepišnikovi iz Slov. Bistrice, N 1864 288, in Jurčičevi, Zbr. spisi, prir. Prijatelj, I, 35—6, je dodati še tretjo, Stepišnikovi podobno, ki sem jo slišal v svojem rojstnem kraju, Veliki vasi, žup. Brdo pri Zilji: ko se deček na prékladih (petrih) obeša in meče vrv čez tram, jo hudobec vselej ulovi, na besedo »v božjem imenu« pa spet spusti; tako usodna ura mine.

⁴² Prehod k temu naziranju kaže Valjavec² v inačici iz Varaždina (SG 1866, 148): »... došle su sodjenice i predi, kak je žena porodila, dospomenule su se, ako bude porodila predi kak bu pol noči, da budu detetu dobro sodile, ako bude porodila po pol noči, da budu zlo odsodile.«

⁴³ Krauß II, št. 104 po Löwovem zapisu iz Kalnika (XXXVIII).

⁴⁴ Bosiljak 1864, št. 3, 67—72; po zapisovalcu Filipoviću iz Slavonije, po Kraußu iz Bosne (pripovedovalka se je od tam preselila v Požego, kjer je bil F. učitelj; n. d. [zg. op. 7], str. XLVI s., k št. 105).

jemali kar na slepo, ampak da so jih izbirali in po svoje predelavali, jih v duhu narodnega občestva podomačili.

Pripovedke in pravljice o Rojenicah-Sojenicah pa nam stavljajo tudi nalogo, ki jo je mogoče tu samo nakazati: ali so predstave o usodnih V. b-jih sploh praslovanske? Povestni obrazci, ki smo jih razbrali, skoraj brez izjeme niso prave bajke, bajčne pripovedke, ampak pravljice, ki niso prvi vir za versko zgodovino. Kaj pravijo k temu drugi, veljavnejši viri?

Najstarejši in najzaneslivejši vir za verstvo starih Antov in Slovenov ob sredini 6. stoletja, malo pred odselitvijo alpskih Slovenov v novo domovino, je kratko, pa jasno in določno Prokopijevo poročilo:⁴⁵ »Antje in Sloveni verujejo v enega Boga (theòn héna; Bog = Delitelj, Daritelj) Peruna (tòn tês astrapês: Tistega, ki bliska), Stvarnika vsega (sveta in) Edinega Gospoda.« Nato govori o daritvah njemu v čast in pravi: »Usode niti ne poznajo ne, nikar da bi ji priznavali kak vpliv na človeka.« V smrtni nevarnosti, če hudo zbolé ali gredo na vojsko, »se zaobljubijo temu Bogu (tò theò) za ohranitev življenja« in mu obetajo daritve (obéte); in če smrti res uidejo, »darujejo, kakor so obljubili, pa mislijo, da so si za obete kupili rešitev.« (Iz poročila se še čuti, kako se Prokopios, ki je poznal pri starih Grkih in orientalcih drugačno vero, vsemu temu čudi.) Ko takoj nato poroča o nižjih Višjih bitjih, ki jih imenuje demone (ne bogove!), govori o vedeževanju, ne pa o prošnjah v življenjski nevarnosti. —

⁴⁵ Procopii De bello Gothico, III c. 14, ed. Dindorf, p. 334—5. Fr. Kos, Gradivo I, št. 33, str. 28. — Prokopios je najboljši bizantski zgodovinar vseh časov in je kot Belizarjev tajnik lahko spoznal verstvo Antov in Slovenov, saj je bilo v Belizarjevi vojski dovolj slovênskih najemnikov. O enem sam Prokopios pripoveduje znamenito, za slovênsko vojskovanje značilno epizodo z obleganja mesta Auxima, sed. Osimo j. od Ankone (Gradivo I, št. 27): Sloven iz vojske podpoveljnika Valerijana je na Belizarjev ukaz ujel Gota iz mesta (zalezal ga je skrit v visoki travi) in odkrilo se je izdajstvo nekega Burkentija. — Drugače sodi o Prokopiju (brez dokaza, čisto aprioristično) A. Brückner, Mitologja słowiańska (1918), 36: Prokopijevo prepričanje o Perunu »nie dowodzi niszego, bo skalkowane jest wedle mitologii klasycznej«; o našem mestu pravi str. 108: »Prokopjusz, autor o wielkiem wykształceniu i szerokim widnokregu, wprowadzając pierwszy z Greków Słowian na widowię dziejową, odczuwał potrzebę jakiegoś ogólnego ich określenia, lecz czy miał wobec stałej obojętności Greków dla wszystkiego, co nie greckie, jakieś osobliwsze źródła? Ze szkół znał Olimp grecki i wiedział (to było wówczas zdanie powszechne), że bogowie, to uosobienie sil przyrody (!), a że pogaństwo wszędzie takie same, stąd wywiódł gromowładcę-boga najwyższego i znakomite dlań ofiary — całe zdanie mógł śmiało wypisać, nie wiedząc nic o istotnej religji Słowian (!).« Kako pa, da zanika Slovênom in Antom vero v usodo, ko so jo Grki vendar poznali in tudi Sprednjeazijci, in kako, da se Prokopios temu čudi in zato z dokazi utrjuje? — Prevod besedila je Sovretov; natančni razbor vsega poročila gl. Iv. Grafenauer, Bog-Daritelj, praslovansko Najvišje bitje, v slovênskih kosmoloških bajkah, Bogoslovni vestnik 1944 (v tisku).

Edini Gospodar nad življenjem in smrtjo je torej Najvišje bitje Perun s priimkom Bog, t. j. Delitelj-Daritelj; usodo določa torej on sam in samo on. To je še čisto stališče praskulturnega, pa tudi še starega pastirskonomadskega verstva. *S takim pojmom o Najvišjem bitju so usodna Višja bitja nezdržljiva.*

S Prokopijevim poročilom se ujema, da tudi najstarejši rcksl. viri, ki govore o poganskem verstvu starih Slovenov, med njimi *Nestorjeva kronika*, o Rojenicah-Sojenicah, molče. Najlepša prilika, da bi se Rojenice-Sojenice omenile, bi bila v *Nestorjevi* pripovedki o Olegovi v naprej napovedani smrti. Oleg je sklenil 2. septembra 912 mirovno in trgovsko pogodbo z bizantiskim cesarjem Leonom (*Nestor*, ed. Miklosich, 16—20). Po poročilu o vrnitvi poslancev Nestor nadaljuje (20—1): »Prišla je jesen in Oleg se je spomnil svojega konja, ki ga je bil ukazal krmiti, pa se ni nikoli nanj posadil. Kajti vprašal je bil nekoč vedeže in čarovnike (*volchov*ŕ* i kudes*ŕ*nik*ŕ**): »Od česa (prav za prav: *kogo*) mi je umreti?« In eden izmed čarovnikov mu je rekel: »Knez, konj, ki ga imaš rad in na njem jezdiš, od tega boš umrl.« Oleg je to premislil (*pr*ŕ*im*ŕ* v*ŕ* um*ŕ**) in rekel: »Nikoli več se nanj ne usedem in ga odslej tudi ne pogledam ne.« In ukazal ga je krmiti in mu ga nikoli več ne pripeljati. Prebil je nekaj let, ne da bi bil to storil, dokler ni šel (907) nad Grke. In ko se je vrnil v Kyjev, je prebil štiri leta. Peto leto pa se je spomnil svojega konja, ki so vedeži rekli, da bo od njega umrl. Poklical je starešino konjarjev in mu rekel: »Kje je moj konj, ki sem naročil, da ga krmite in oskrbujete?« Ta je rekel: »Umrl je.« Oleg pa se je zasmeljal in ukoril čarovnika, rekoč: »Torej govore vedeži neresnico in vse to je laž; konj je umrl in jaz sem živ.« In ukazal je osedlati konja: »Da pogledam njegove kosti.« Prijezdil je na kraj, kjer so ležale njegove gole kosti in gola lobanja. Zlezal je s konja in se zasmeljal, rekoč: »Ali naj od te lobanje umrem?« In stopil je z nogo na lobanjo. Pa je šinila iz nje kača in ga uklala v nogo. Od tega se je razbolel in umrl. O Rojenicah in Sojenicah torej niti besedice.

Poročila se pojavljajo šele v rokopisih 14. stol. (ker so to prepisi, so lahko za eno ali dve stoletji starejša). Pa še viri 14. in 15. stoletja ločijo *praslovansko porodno in rodovno Višje bitje Roždanico* (v ednini)⁴⁶ in *Roždanice* = Sojenice (v množini).

⁴⁶ N. Tichonravov, Slova i poučeniija, napravlennyja protiv jazyčeskich vėrovanij i obrjadov Lėtopisi russ. lit. i drev. IV (odd. III. Smėš'), a) *Predislovie* (iz rkp-a novgor. Sofijske bibl. št. 1262, 14. stol. — Okrajšave so tu in v sledečem razrešene, črka ŕ na koncu izpuščena), str. 88: *nestoril ieretik nauči trjapezu klasti rožanicnuju, mŕnja božicju človėkorodicju*. — b) N. d., št. III. Slovo sv. Grigorija (Bogoslovca, t. j. sv. Gr. Nazianskega) iz Paisijevega zbornika Kirillo-Bėlozerskega monastira, rkp. spb-ške Duhovne

Razložek je ta, da se *Roždanica* omenja navadno v zvezi z molitvijo in daritvami, *Roždanice* (*Rožanice*, tudi že *Roženice*) pa v zvezi z mizo (obloženo z jedili).⁴⁷ Neredko pa oboje zamenjavajo — z obojim se veže rodovno Višje bitje *Rod* — in o obojih

akademije št. 34, 14. stol. (v oklepaju: št. IV iz rkp-a novgor. Sof. bibl. št. 1295, 15 stol., št. V iz rkp-a Kirillo-Běloz. mon., Duh. akad. št. 43/1120, 17. stol.); III, str. 97: *otkuduže* — t. j. od Kaldejev, Saracenov, Bolgarov, Turkmenov — *izvykoša eleni klasti treby atremidu (!) i artemidě, rekše rodu i roženicě, tacilže igyptjane* (V, str. 104: *otnuduže izvykoša* [IV, str. 100: *ottuda že načaša*] *ellini klasti treby* [IV, *staviti trjapezu*] *rodu i roženicam* [IV *rožanicjam*], *tače egiptjane*). — Artemida je bila kot Eileithyia Grkom res porodno božanstvo.

⁴⁷ »Treba rožanici« in »trapeza rožanicam« se dosledno ločita v dveh spisih v Paisijevem sborniku 14. stoletja (gl. op. 46), v »Slovu nekogjegho Christoljubca« (Tich I), podobno v »Slovu sv. Grigorija Bogoslovca« (gl. op. 46; v tem je ena napaka, pa je v drugem rkp-u popravljena).

Slovo nekogjegho christoljubca, Tich. I (v oklepaju Tich. II iz rkp-a novgor. Sofijske bibl. št. 1285, 15 stol.) — a) I, — (II, str. 94: *to sutb idostlužiteli, iže stavjats trjapezu rožanicam, korovai moljats vilam i ognevi pod ovinom* [prim. sp. b] *i pročee ich prokljatsstvo*). — b) I, str. 90: *žertvy idolbskija* (II, str. 94 *vsja žertva idolbskaja*), *eže* (II *iže*) *moljatsja ognve podvinom* (II -i; om. p.) *i vilam i mokoši* (II -šbji) *i simu i rbglu i perunu i* (II om. adhuc omne i; hic add. *chorsu*) *rodu i rožanicě* (II -cjam) *i vsém tēm iže sut tēm podobni* (IV *i vsém prokljatym bogom ich*). — c) I, str. 90: *ne tako že zlo tvorim prosto no i mēšaem někii čistija molitvy so prokljatym molenbjem idolbskim, iže stavjats liše kutbja iny trjapezy zakonbago oběda, iže narečelbsja bezakonbnaja trjapeza, mēnimaja rodu i rožanicam* (II, 100—1: om. *zlo tv... rožanicam*; quo loco add.: *prostotoju zlě služim no smēšajem s idolbskoju trjapezoju trsvjatija b(ogorodi)cja so rožanicami*) *v progněvanbje* (II -lje) *bogu*.

Slovo sv. Gregorija Bogoslovca, Tich. III (v oklepaju V in IV kakor v op. 46). — a) III in V: — (IV, str. 99 [prim. Slovo nek. christolj., a-b]: *tēm že bogom trebu kladutb i tvorjatsi slovenskyj jazyk, vilam i mokoši, divě, perunu, chorsu, rodu i rožanici, upiremb i beregynjam, i pereplutu i verčjačesja pšjut emu v rozěch i ognvevi svarožicju moljatsja i navbmb mšob tvorjatsi v tēstě mosty dělajutb, i kolodžazě*). — b) III, str. 97: *ot tech* (V, 104: add. *že drevle*) *izvykoša* (IV, 100: add. *drevle*) *chaldei*. (IV add. i) *načaša treby tvoriti velikyja* (V -ky, IV: om, v., h. l. add. *svojima bogoma*) *rodu i rožanicam* (IV *rožanici!*), *poroženvju* (IV *po togo rož.*, V *po rož.*) *prokljatago* (IV & V add. *i skvrbnago*) *boga* (IV add. *ich*) *osirida*. — c) Gl. op 46 b (hiba v III & V *treba rožanicam* je v IV popr. *trjapezu rožanicjam*). — d) III, str. 97: *takože* (IV & V h. l. *daže*) *i doslověn doide se slov(o)* (IV & V om. *s. sl.*) *i ti* (IV & V h. l. *se* [IV add. *že*] *slovene* [V -i]) *načaša treby klasti* (IV h. l. *trjapezu staviti!*) *rodu i rožanicam* (IV -jam) *preže* (IV *pereže*) *peruna boga ich*. — e) III, str. 97: *no i none* (IV *nynja* [V -ě]) — i. e. »po sv. krščēnii« — *po ukraīnam* (IV add. *ich*) *moljatsja emu prokljatomu bogu* (IV add. *ich*) *perunu i chorsu i mokoši i vilu* (IV -am, V -om) *i* (IV *no*) *to tvorjats* (IV add. *aky*) *otai. sego* (IV add. *že*, V -že) *ne mogutbsja lišiti* (IV add. *načenše v poganstvě daže doselě*) *prokljatago* (IV add. *togo*) *stavlenbja vtorija trjapezy narečenyja* (IV om. *n.*) *rodu i rožanicam* (IV -jam, V -žlic-).

govore v množini; *roždanica* je poleg gr. *genethliakón* (iže v_o polučaj *vêrujut_o* i v rod_oslovi_{je}, rek_oše v rožanica) tudi že gr. *heimarméne* »usoda«.48

Tudi v starogrškem verstvu more človek še slediti, kako se je vera v usodna božanstva šele sčasoma razvijala. H o m e r pozna samo eno Usodo, M o j r o,49 in ta *Moira*, prav za prav *moira* »usoda«, je božja volja, b o ž j a o d l o č b a (Od. XI, 292, *theû moira*, III, 269 *moira theón*).50 Življenje in smrt je v Zeusovi roki, v roki Najvišjega bitja (drugi bogovi zmorejo samo to, kar se ujema z njegovo voljo). To izražajo Agenorjeve besede, ko na strani nevidnega Apolona gre nad Ahila in si sam prigovarja (Homer-Sovre, Iliada, XXI, 568-70, str. 160):

»Tudi njegovo telo ranljivo je ostremu kopju,
eno zgolj dušo ima, umrljivo po ljudskem je mnenju,
pač pa Kronides dajè, Zeus sam, mu slavo ponosno.«

Isto izraža Priamos, ko prosi sina Hektorja, naj nikar ne hodi nad Ahileja (Homer-Sovre, XXII, 59—61, str. 163):

K temu se usmili i mene, ki kljub nesrečam še diham,
beden trpin, ki me oče Kronides, na pragu starosti,
s trdo bi uničil usodo,51 ko tóliko videl sem zlega!«

Toda usode Hektorjeve pred končnim bojem Zeus ne odloči kar po svojem preudarku, temveč prepusti odločitev tehničnici in žreboma (Homer-Sovre XII, 208—13, str. 165), ki odločita seveda tako, kakor je on sam od vekomaj odsodil. Tako se je *Moira* s posebitvijo (hipostaso) odcepila od Najvišjega bitja kot posebno Višje bitje. Homerjeva edina *Moira* se je pri H e s i o d u že potrojila, Usoda (odločena po vseh treh Mojrah) stoji ne le nad bogovi (kakor že Zeusova volja), ampak tudi nad Zeusom samim. Teogonija pa kaže še na njen izvor: Mojre so hčere Zeusove in Themistine, t. j. hčere Najvišjega bitja in njegove posebljene Pravičnosti, so torej prvotno pravične odločbe Najvišjega bitja. Mlada trojica Mojr, Zeusovih hčera, je tudi v nekem razmerju do starejše trojice Zeusovih hčera, Erinij, posebljene kaznovalne Pravičnosti Najvišjega bitja. — Vera v Usodo dasiprav so jo Grki v svojo mitologijo organsko včlenili, je prišla h Grkom od drugod: doma je v verstvih visokokulturnih narodov Sprednje Azije in

48 Podatki pri Miklošiču, Lex. Paleosl., 802 s. v. *roždanica*.

49 Kadar govori Homer o Usodi v množini, je to le poetična posebittev. Gl. II. XXIV, 49 (v Apolonovih ustih, jeznega zaradi Ahilejevega skrunjenja Hektorovega trupla): »vztrajnega (drznega?) so duha vsadile usode človekom« — kakor da ima vsak človek svojo posebljeno Usodo.

50 Tudi Germanom je skupna samo ena Norna: *Urd-Wurt-Wyrd*; drugi dve, *Werdandi* in *Skuld*, sta mlad nordijski dodatek.

51 V izvorniku *aise en argalée*; *alsa* (ajt-ja) = *moira* »usojeni delež«, »od bogov odločena usoda«.

je te narode tam preživela (Mohamed). Celo pripovedka o Ojdipu je kakor njegov rod (praoče mu je Kadmos) sprednjeazijskega porekla.

Tudi k Slovenom je prišla vera v usodna Višja bitja od drugod. Vse kaže da od Grkov. Iste poteze, kot v starogrškem verstvu *Mojre*, kažejo tudi *Rojenice-Sojenice* v naših narodnih bajkah in izročilih. Le malo po krščansko pobarvana kajkavsko-slovenska bajka o *Rojenicah-Sojenicah*⁵² pravi, da so tri Sojenice Vile; Bog jim je najprej naročil, naj pazijo na ljudi (Adamov rod), da bodo prav živeli. Ko so se izkazale »poštene i čiste ženske«, jim je dejal: »... dajem vam od vezda toju moč, da budete nad drugemi vilami imele gospodarstvo i bole na ljudi pazile, i budete od vezda ljudsku decu sudile i postanete sudjenice i nebeske vile te budete morale biti pri porodu sakoga deteta i njemu odsuditi, kaj bu ž njega i kakvom smrtjom bude mrl; tû vam dajem vlast, da kajgoder komu budete odsudile, to mu ja prepustim, i budete imele takvu moč, da budete mogle jednemu človeku odsuditi kakvu goder smrt i življenje.« Štajersko izročilo pravi celo: »Oblast imate nad življenjem in smrtjo, jaz sam ne stojim više.«

Rojenice so torej božje pooblaščenke, nekake božje duhovne hčere, podobno kakor *Mojre*; čisto grška je poteza, da še Bog sam (po svoji odločitvi) ne stoji više. Po Trstenjakovi pripovedki (Kelemina, št. 109 II) imajo tudi nalogo *Erinij*: »Sojenice sodijo človeške krivice.«

Vera v usodna Višja bitja je morala priti k Slovanom še ob koncu praslovanske dobe. Pridružila so se, kakor smo videli, staremu porodnemu in rodnemu Višnjemu bitju *Rodu* in *Roždanici* (Rodjanici); v tej zvezi pa se je ohranila samo na skrajnem jugozahodu pri Slovencih (nekoliko še pri Kajkavcih) in na skrajnem severovzhodu (v strus. spomenikih). Povsod drugod so se *Rojenice* morale umakniti mlajšim vplivnim valovom; na njihovo mesto so stopile *Sojenice*, *Sudičke*, *Usude*, *Narečnice*, še bliže izhodišču pa so jih nadomestile *Orisnice* in *Ermenke* pa možki *Oris* in *Usud*.

Zusammenfassung. Die slowenischen Mythenmärchen von den Geburts- und Schicksalschwestern (Rojenice-Sojenice).

Aus dem wesentlichen Unterschied zwischen Sage und Märchen folgt, daß nur echte Mythen (religiöse Sagen) als primäre Quellen zur Religionsgeschichte und Mythenforschung angesehen werden können, Märchenmythen aber nur, insofern die Gestalten und Züge aus alten, echten religiösen Sagen enthalten, was aber für jeden Einzelfall durch alte, echte Mythen zu belegen ist (bloße meteorologische und astrale Analogien sind wertlos).

⁵² Kajkavsko izročilo: Valjavec, SG 1866, 24—5, iz Zamladinca pod Kalnikom, št. 1; spodnještajersko izročilo: R. Reichel, Mitteilungen d. hist. Vereins f. Steiermark XX (1873), 18—26, nav. Jos. Mal, GMS XXI (1940), 18.

Die vergleichende motivisch-stilistische, literatur- und kulturgeschichtliche Nachprüfung der slowenisch-kajkavischen Volkserzählungen von den drei Geburts- und Schicksalschwestern (Rojenice-Sojenice) — mit Heranziehung der čakavisch-štokavischen und südmakedonischen — ergibt, daß sie zum größten Teil weitverbreitete nichtreligiöse Sagen- und Märchentypen darstellen. Mit Vorliebe verwenden sie den aus der Ödypassage und dem König-Agibmärchen bekannten novellistischen Zug, daß die von der Prophezeiung Bedrohten gerade durch ihre Vorkehrungen, die Erfüllung des Schicksalspruchs unmöglich zu machen, dessen Verwirklichung ermöglichen.

Die einfacheren, mehr sagenartigen Motivformeln, in denen das Schicksal nicht wegen, sondern trotz der Versuche, ihm zu entgehen, eintrifft, sind aber fast durchwegs mit christlichen Motiven durchsetzt, in christlichem Sinne umgearbeitet oder in kulturelle Verhältnisse versetzt, die in keiner Weise mehr urslawisch sind.

Die zwei drei Sagenreste, bei denen das nicht zutrifft, sind eine viel zu schmale Grundlage, um darauf den urslawischen Charakter der Mythen Erzählungen von den Rojenice-Sojenice aufbauen zu können.

Die erhaltenen geschichtlichen Quellen weisen sogar darauf hin, daß selbst die Vorstellung der Rojenice-Sojenice nicht urslaw. ist. Prokopios (De bello Gothico III, c.) 14, ed. Dindorf, p. 334—5) — seine Glaubwürdigkeit wird gegen A. Brückner bewiesen — berichtet (Mitte d. VI. Jh.) im Abschnitt über die Slovènen und Anten von ihrem Eingottglauben, von ihrem Höchsten Wesen, das sie den Donnerer (wohl Perun) benennen und als den Schöpfer und alleinigen Herrn der Welt verehren, aber auch als den einzigen Herrn über Leben und Tod. Ausdrücklich sagt er, daß sie vom Schicksal (d. h. von einer Schicksalsgottheit) überhaupt nichts wissen, geschweige denn an irgend eine Macht desselben über den Menschen glauben. Das ist noch echt urkulturell, aber auch noch altindoeuropäisch.

Denn auch bei den Griechen und Germanen kann man die Entwicklung des Schicksalsglaubens noch verfolgen: bei Homer nur eine Moira als Personifikation vom Willen des Zeus oder der Götter, nur eine gemeinermanische Norn; bei Hesiodos drei Moiren, nur bei den Nordgermanen drei Nornen.

Noch Nestor (12. Jh.), der doch die Sage von Olegs Tod (912) erzählt, in der die Prophezeiung eines Schamanen sich in seltsamer Weise erfüllt, weiß nichts von Schicksalschwestern. Die ersten Berichte stammen erst aus russ.-kirchenslawischen Predigten wider den heidnischen Aberglauben aus dem 14. und 15. Jh. (die Vorlagen sind wohl ein zwei Jh. älter), aber auch sie unterscheiden noch die urslawischen Geburtsgottheiten, den Rod und die Rož(d)anica (Ez.), von den Schicksalschwestern Rož(d)anicê (Mz.). Die regionale Verbreitung der Vorstellung von den Rojenice-Sojenice und ihrer Namen deutet darauf hin, daß Vorstellung und Glauben von den Griechen stammen, erst nach der Mitte des VI. Jh. zu den Slawen gekommen sind und sich dort der urslaw. weiblichen Geburtsgottheit angeschlossen haben.

O piri in ženitovanjskem kruhu

France Kotnik

Pira, njeno ime, domovina in razširjenost

Ko sem popraševal po piri, sem se uveril, da mnogo ljudi ne pozna več tega žita. Pleteršnik navaja, da je pira der Spelt, der Dinkel (triticum spelta). Deminutiv p i r j e v i c a je znan že Dalmatinu, Megiserju in Alasiu da Sommaripa. Znana je tudi po Gorjanskem na Krasu. (Erj., Torba). V Goriških Brdih pa je pira p u l j k a. Simon Rutar pa jo imenuje p o l k o.